

Kirjallisuus päästä pään

Terence Cave 2022: *Live Artefacts: Literature in a Cognitive Environment*. Oxford: Oxford University Press, 272 s.

Orfeuksen irti revitty pää kelluu joessa. Aina silloin tällöin oikukas tuuli tarttuu sen huulilta kirpovaiviin vaikeruksiin. Jos joku sattuu kävelemään rantaa pitkin, hän höristää ehkä korviaan ja miettii, mitä sanottavaa sillä voi olla – mielellä, joka on irrotettu ruumistaan ja aikomuksistaan. Tähän klassiseen kuvaelmaan Oxfordin yliopiston emeritusprofessori Terence Cave tiivistää näkemyksensä siitä, miten kirjallisuus toimii *kognitiivisessa ympäristössä*. *Live Artefacts: Literature in a Cognitive Environment* tuntuu lukukokemuksena lähinnä pitkältä esseeltä, mutta sen moniin suuntiin kurrottavat teoreettiset pohdinnat ja minianalyysit punoutuvat myös löyhäksi ehdotelmaksi siitä, miten kirjallisuus pitäisi nykyisten mieltä ja kieltä koskevien teorioiden valossa ymmärtää.

Ensimmäisessä luvussa Cave kutsuu lukijan virtuaaliseen museoon, jossa kulttuurisen mielikuvituksen elollista esineistöä tarkastellaan aina antiikin ruukuista ja runokatkelmista *Alien-* ja *Blade Runner* -elokuvien androideihin saakka. Koko luku ja erityisesti sen päähenkilöksi nouseva Orfeuksen pää toimivat eräänlaisina selitteinä teoksen nimelle: museo-opastus jäsentää kielellisen ilmaisun osaksi ihmisen ja hänen ympäristönsä välistä vuorovaikutusta, joka ruumiillistuu kirjallisiin, ”eläviin” artefakteihin. Teosten kannet muotoutuvat huokoisiksi suojakuoriksi, joiden turvin äänet, kuvat ja ajatukset voivat kulkeutua virran mukana ja tulla ainakin osittain kuulluiksi, ymmärretyiksi ja toistetuiksi, osana kulttuurista ekosysteemiämme.

Toista, huomattavasti teoreettisempaa lukua voi selata kuin näyttelykatalogia, joka nimeää keskeiset virtaukset ja vaikuttajat museokokemuksen taustalla. Tärkeimmät heistä – Tim Ingold, Karin Barber ja Lambros Malafouris – ovat antropologeja ja arkeologeja, joiden käsittelyssä kieli ja teksti näyttävät hyvinkin konkreettisina välineinä ja käytänteinä: puhujat, kirjoittajat ja lukijat lähestyvät ja muovaavat mieltä ja maailmaa melkein kuin käsityöläinen materiaalejaan. Tämän lähestymistavan Cave punoo kirjallisuudentutkimuksen kehukseen *affordanssin* ja *konstruktion* käsitteiden avulla – ja pölyntyneiden teorioiden tomuttaminen voi alkaa.

Kaksi seuraavaa lukua käsittelevät kieltä ja siihen kätkeytyviä kehollisia, kuvallisia ja mielikuvituksellisia mahdollisuuksia. Keskeisenä tavoitteena on purkaa chomskylaisia ja strukturalistisia näkemyksiä kielestä omalakisena systeeminä ja osoittaa, miten sitä voidaan sen sijaan käyttää luovasti ja joustavasti. Erityisen mielenkiintoisia ovat pohdinnat kollokaatioista ja metaforista: uudenlaisten ilmaisuyhdistelmien kokeileminen voi tuottaa jotain aidosti uutta

tai merkityksellistä, mutta se, mitkä yhdistelmät toimivat, riippuu täysin tilanteesta, hallussa olevasta kielellisestä materiaalista, ja siitä, miten hyvin käyttäjä osaa sovitella nämä yhteen.

Kaksi seuraavaa lukua käsittelevät sitä, miten kirjallisuus tarvitsee ja kestää aikaa. Tästä joenhaarasta esiin nousee erityisesti kaikujen käsite, jota Cave ehdottaa jopa vaihtoehdoksi intertekstuaalisuuden käsitteelle. Kirjallisuuden kaanonia, johon intertekstuaaliset luennat aina osaltaan nojaavat, voidaankin pitää eräänlaisena ”kaikukammiona”. Rivien välistä paistaa eksistentiaalinen suru siitä, että muita vaihtoehtoja ei juuri ole: kaanoneita tarvitaan, koska kaikkea ei voi lukea, havainnoida tai ajatella yhtä aikaa. Kirjalliset tulkinnat ovat siis aina jossain määrin sattumanvaraisia, hauraita ja hetkellisiä. Näitä onnekkaita kohtaamisia, kun joku pysähtyy kuuntelemaan ohi kelluvan pään kaikuja, Cave kutsuu *virittäytymiseksi* tai *sopeutumiseksi* (attunement). Termi hakee selvästi ekologisia miellelyhtymiä, mutta Cavelta jää huomaamatta, että se on eräänlainen vastinpari toiselle sopeutumista tarkoittavalle kirjallisuudentutkimuksen termille eli adaptaatiolle. Kuten adaptaatioiden onnistuminen, myös kirjallisuuden ”elävien esineiden” selviytyminen riippuu tasapainoilusta kestävyuden ja joustavuuden välillä: jotta alajuoksulla odottava lukija voisi virittäytyä kuulemaan kirjaesineiden kaiut, jotain vanhaa täytyy voida tunnistaa ja jonkin on muututtava uudeksi. Cavelle juuri entropian ja hetkellisten yhteyksien välillä tasapainoilu on kaiken elämän ”juju”: rajapinnat, jotka läpäisevät riittävästi mutta ovat kuitenkin riittävän vahvat pitämään olion kasassa, ovat siis tärkein edellytys niin biologisille kuin kirjallisille organismeille. Ehkä mielikirjamme ja kirjallinen mieleemme eivät lopulta olekaan niin erilaisia?

Adaptaation sijaan kirjan seitsemäs luku nostaa kuitenkin *virittymisen* vastinpariksi kognitiivisen dissonanssin. Jos kirjallisuus tarjoaakin mahdollisuuksia kohdata ja lopulta ymmärtää, se toimii myös säiliönä ajatuksille, jotka eivät ole täysin kohdennettavissa tai ymmärrettävissä. Oli kyse sitten paradokseilla leikkivistä runoista, konflikteille rakentuvista romaaneista tai vaihtoehtoisia todellisuuksia kuvittelevista spekulatioista, kirjallisuus voi antaa materiaallisen olomuodon myös vääristymille ja mahdottomuuksille, mikä tekee niiden käsittelemisestä helpompaa. Vaikka luku onkin kiintoisa avaus, se jää teoksen kokonaisuudessa melko irralliseksi ja keskeneräiseksi. Viimeiset luvut nimittäin palaavat taas miettimään autopoieettisia organismeja – sitä, miten ihmiset, kirjallisuus ja maailma sovittelevat toisiaan toistensa lomaan.

Kaiken kaikkiaan teoksen suurin ansio ja haaste on sen esseemäisyys. Hetkittäin – vaikkapa silloin, kun Cave vertaa lukijan tulkintaprosessia rantavedessä luovivaan meduusaan – voisi luulla lukevansa Rebecca Solnitia. Tekstistä on helppo poimia taidokkaita virkkeitä, joissa tiivistyy emeritusprofessorin ajattelun laajuus ja syvyys, mutta kovin systemaattista, tarkkaa tai analyttistä otetta siitä on turha etsiä. Teos ei niinkään väitä kuin myhäilee – ja siten se sopii erinomaisesti vaikkapa lukupiirikirjaksi, myös poikkitieteellisiin tutkimusympäristöihin.

Oslo'n yliopiston Literature, Cognition and Emotions -hankkeessa *Live Artefacts* sai lukupiirikäsittelyn heti tuoreeltaan, ja viimeisessä tapaamisessa Cave itse kuvasi metodiaan ”sateenkaarimaiseksi”. Hän ajattelee mieluummin spektreinä kuin lokeroina, minkä huomaakin teoksen jokaisesta luvusta. Kuten muutkin uusista kognitiivisista teorioista innoittuneet tutkijat, hän vierastaa muun muassa kartesiolaista dualismia, strukturalistista jakoa merkittyyntä ja merkitsijään, kirjaimellisen ja kuvaannollisen kielen ”hygieenistä erottelua”, korkeakulttuurin ja populaarikulttuurin välisiä raja-aitoja, sekä luonnon ja kulttuurin välistä vastakkainasettelua.

Joitain lukijoita tällainen lähestymistapa varmasti eksyttää tai provosoi – siitäkään huolimatta, että Caven retoriikka on kauttaaltaan varovaista. Vastahakoistenkin kollegoiden olisi kuitenkin hyvä huomata, kuinka teoksen keskeiset väitteet voimaannuttavat kirjallista ilmaisua. Kognitiivisen kirjallisuudentutkimuksen harjoittajat joutuvat usein vastaamaan syytöksiin siitä, että kirjallisuuden itseisarvo unohtuu, jos sitä kolonisoidaan luonnontieteellisillä lähestymistavoilla, mutta *Live Artefacts* on täydellinen esimerkki päinvastaisista mahdollisuuksista. Sikäli kuin mieli ja ruumis, ajatus ja toiminta, subjekti ja ympäristö, ilmaisu ja organismi liudentuvat toisiinsa, metaforat eivät ole *vain* metaforia tai kirjallisuus *vain* kirjallisuutta – ne ovat elimellinen osa ajatteluamme ja ympäristöämme. Tällöin keskeistä ei enää ole niinkään se, miten kognitiiviset teoriat voisivat selittää kirjallisuutta, vaan se, miten ainutlaatuisella tavalla kirjallisuus auttaa ymmärtämään mielen toimintaa.

Essi Varis